

بازشناسی هنجارهای اجتماعی و فرهنگی در فضاهای عمومی شهری تهران^۱

بهاران تنکابنی* ، پویان شهابیان**

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۷/۱۱ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۸/۲۰

چکیده

فضاهای عمومی شهری بخش بزرگی از نیازهای اجتماعی انسان‌ها را در جوامع شهرنشین برآورده می‌کنند. با توجه به این که تعامل شهروندان با فضاهای عمومی از یک سو و ارتباط شهروندان با یکدیگر در فضاهای عمومی از سوی دیگر از الزامات زندگی شهری است؛ بازشناسی کیفیت و ویژگی‌های این فضاهای شهری و هنجارهای اجتماعی- فرهنگی حاکم بر آنها ضروری به نظر می‌رسد. پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش "نظریه مبنایی" تلاش دارد به استخراج مقوله‌های مرتبط و تعریف‌کننده انواع فضاهای عمومی

۱- این مقاله برگرفته از پایان‌نامه دکتری بهاران تنکابنی با عنوان "بازشناسی فضاهای عمومی شهری تهران در عصر حاضر: گونه‌شناسی توصیفی و رویه‌ای" است که به راهنمایی دکتر پویان شهابیان و مشاوره دکتر آتوسا مدیری در واحد تهران مرکز دانشگاه آزاد اسلامی، انجام شده است.

* دانشجوی دکتری شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران.
baharan.tonekaboni@gmail.com

** استادیار شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
an@iauctb.ac.ir (نویسنده مسئول).

شهری تهران در عصر حاضر پردازد. با توجه به دیدگاه‌های کاربران این فضاها، مقوله‌ها عبارت‌اند از: برابری، آرامش و آسایش، تنوع، ارتباط و تعامل، تصویر ذهنی و معنا، گرایش، آگاهی، حس تعلق و هویت جمعی، هماهنگی، آزادی، حضور، پویایی و سرزندگی. همچنین مهم‌ترین مسئله‌ای که فضاها با آن مواجه هستند، "تبادل و عدالت" در ابعاد و مقوله‌های گوناگون است؛ فضاها عمومی شهری تهران را زمانی می‌توان فضاهایی متبادل و عادلانه دانست که بتوانند در همه جوانب و مقوله‌ها تبادل و عدالت را برقرار کنند. اما به نظر می‌رسد که امروزه به‌ناچار باید هر نوع فضایی را که بتواند برآورنده حتی بخش کوچکی از نیاز انسان بر فضای عمومی شهری باشد، به‌عنوان فضای عمومی شهری پذیرفت و درعین‌حال در خصوص کیفیت آن و میزان نزدیکی به معیارها و هنجارهای یک فضای عمومی شهری آرمانی بحث کرد. بدین منظور در این پژوهش تلاش شده است با توجه به ابعاد، مفاهیم، مسائل و چالش‌های مطرح‌شده در این فضاها، بایدها و نبایدها یا به عبارت بهتر هنجارهای اجتماعی و فرهنگی - ایجابی و سلبی - مرتبط با آنها را تبیین کرد. **واژه‌های کلیدی:** فضای عمومی شهری، تهران، هنجار، عصر حاضر، تبادل و عدالت

مقدمه و طرح مسئله

به نظر می‌رسد فضاهای عمومی شهری به‌عنوان مهم‌ترین عرصه شکل‌گیری زندگی اجتماعی و عمومی در شهرها، نیازمند توجه بیشتر، بازشناسی، بررسی و تحلیل هستند؛ به‌گونه‌ای که ضمن شناخت ماهیت واقعی آنها، باید به تحلیل کیفیات، ویژگی‌ها، گونه‌ها و همچنین هنجارهای اجتماعی - فرهنگی مرتبط با معیارهای حاکم بر آنها پرداخت؛ در غیر این صورت ارتقای کیفیت و تقویت ارتباط و تعامل مخاطبان با فضاها امکان‌پذیر نخواهد بود. نظریه پردازان و متخصصان با دیدگاه‌های گوناگون در خصوص

مفاهیم اولیه، ابعاد شکل‌دهنده، معیارها، انواع و هنجارهای مرتبط با فضاهای عمومی شهری بحث و نقدهای گسترده‌ای را در حوزه‌های گوناگون کالبدی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی، مدیریتی و ... مطرح نموده‌اند. کرمونا در همین زمینه به فضاهای عمومی عصر حاضر انتقاد کرده و معتقد است فضاهای عمومی عصر حاضر به دلیل شیوه مدیریتی اعمال‌شده بر آن‌ها ویژگی‌های خاصی پیدا کرده‌اند. وی اشاره می‌کند که در این میان برخی معتقدند کاربران فضای عمومی شهری تمایل دارند تا نسخه همگن‌سازی شده آن را بپذیرند که نه مدنیت را تقویت می‌کند و نه اجتماع را؛ بسیاری نیز این بحث را مطرح کرده‌اند که تغییرات اقتصاد جهانی موجب شده است که فضاهای عمومی شهری اکنون به‌مثابه کالای تجاری ارزشمند شناخته شوند و تجارت جهانی در مشارکت با دولت‌شهرها، فضای عمومی را از طریق تولید اشکال جدید، دوباره سازمان‌دهی کند (Carmona, ۲۰۱۰).

امروزه شهر تهران نیز به‌عنوان یک کلان‌شهر خصوصاً از دهه ۴۰ به بعد دستخوش تغییرات و تحولات وسیع و پرشتابی بر اثر عوامل بیرونی و درونی بوده است که حاصل آن فضاهای شهری است بیگانه با هویت، فرهنگ، معنا، عملکرد و تعاملی که می‌بایست با استفاده‌کنندگان خود داشته باشند. در شهر تهران فضاهای عمومی شهری متنوع و گوناگونی شکل گرفته‌اند؛ برخی از آن‌ها از گونه‌های شناخته‌شده پیشین فضاهای عمومی بوده که بر اثر تغییرات و تحولات عصر حاضر به لحاظ شکلی و معنایی دگرگون‌شده‌اند و برخی دیگر فضاهای نوظهوری هستند که شاید بتوان آن‌ها را به‌تازگی در زمره فضاهای عمومی شهری پذیرفت و تحلیل کرد. از طرفی شاید بتوان گفت فضاهای عمومی که امروزه در شهر تهران مورد استفاده مردم قرار می‌گیرند، عموماً شبه فضاهای عمومی هستند که با تعاریف و معیارهای یک فضای عمومی حقیقی فاصله زیادی داشته و نمی‌توانند کیفیاتی را که مخاطب انتظار دارد، برآورده سازند. بر این اساس این پژوهش به دنبال پاسخگویی به این پرسش بنیادین است که

امروزه به منظور ارتقای میزان موفقیت و پاسخگویی فضاهای عمومی شهری تهران، چه هنجارهایی را می‌توان برای آن‌ها شناسایی نمود؟

در این شرایط و با توجه به اهمیت پاسخ‌دهی به بخش عظیمی از نیازهای فرهنگی و اجتماعی جامعه شهری تهران به وسیله فضاهای عمومی شهری و به منظور فراهم آوردن امکان ارتقای کیفیت آن‌ها در فرآیندهای مدیریت، برنامه‌ریزی و طراحی شهری در ابعاد و مقیاس‌های گوناگون، به نظر می‌رسد شناسایی ویژگی‌ها و کیفیات جدید آن‌ها، بررسی تغییرات و تحولات صورت گرفته و تبیین نقدهای ارائه شده توسط نظریه‌پردازان این حوزه، بازشناسی، تبیین و تحلیل هنجارهای اجتماعی و فرهنگی - در حوزه کلیه ابعاد معنایی و عملکردی فضا- ضروری باشد. بدین ترتیب می‌توان بستر لازم را برای بازگشت فضاهای عمومی شهر تهران امروز به آنچه که به‌عنوان یک فضای عمومی حقیقی برآورنده نیازهای فرهنگی و اجتماعی جوامع شهری خواهد بود، فراهم آورد. پس تلاش خواهد شد که با انتخاب نمونه‌های مطالعاتی از میان فضاهای عمومی شهری تهران و مخاطبان فضاهای عمومی شهری، بتوان به پرسش‌های ذیل پاسخ گفت: الف) فضاهایی که امروزه در تهران به‌عنوان فضای عمومی شهری مورد استفاده مخاطبان قرار می‌گیرند، دارای چه ویژگی‌های اجتماعی- فرهنگی هستند؟ ب) به لحاظ ابعاد و مقوله‌های گوناگون، چه هنجارهای اجتماعی و فرهنگی -یجایی و سلبی- را می‌توان در فضاهای عمومی شهری تهران عصر حاضر در نظر گرفت؟

در پژوهش حاضر پس از شناسایی ضرورت، اهداف و پرسش‌های پژوهش، به بررسی انواع فضا از منظر مفاهیم خصوصی و عمومی پرداخته شده و سپس مفهوم فضاهای عمومی شهری بررسی و تحلیل می‌گردد. در ادامه نقدهای مطرح شده در خصوص فضاهای عمومی شهری از دیدگاه نظریه‌پردازان گوناگون در دوره‌های متفاوت به‌طور خلاصه بیان خواهد شد. پس از مشخص کردن روش پژوهش، جامعه، نمونه و ابزارهای گردآوری داده‌ها، فضاهای عمومی شهری تهران بررسی و تحلیل می‌گردند. در این مرحله از پژوهش با بهره‌گیری از روش نظریه‌مبنایی و استفاده از

تکنیک‌های اسنادی، مشاهده مشارکتی و مصاحبه عمیق، مفاهیم، مقوله‌های فرعی، اصلی و هسته شناسایی و بر مبنای نوع (شرایطی، تعاملی، پیامدی و یا ترکیبی) با یکدیگر مرتبط شده و مدل و نظریه مبنایی شکل می‌گیرد. در انتها و بر مبنای مقوله‌های استخراجی تلاش شده است که هنجارهای اجتماعی و فرهنگی -ایجابی و سلبی- مرتبط با فضاهای عمومی شهری تهران امروز استخراج و تحلیل گردند.

پیشینه پژوهش

با توجه به این که محور اصلی پژوهش حاضر به فضاهای عمومی شهری خواهد پرداخت، بررسی دیدگاه‌های صاحب‌نظران این حوزه در خصوص ماهیت این فضاها ضروری به نظر می‌رسد. کیلیان (۱۹۹۸) معتقد است که همه فضاها نمودهایی از روابط قدرت هستند که بین قلمروهای خصوصی و عمومی اعمال می‌شوند. وی بر این باور است که همه فضاها هم عمومی بوده و هم خصوصی و مستقیم یا غیرمستقیم دربرگیرنده محدودیت‌ها به لحاظ دسترسی یا فعالیت هستند (Carmona, ۲۰۱۰: ۱۴۱). گل نیز فضاهای خصوصی و فضاهای عمومی را دو کفه ترازوی زندگی شهری می‌داند که باید توازن و تعادل داشته باشند (Gehl, ۲۰۱۰). از جمع‌بندی دیدگاه‌های نظریه‌پردازان فضا، می‌توان فضاهای شهری را در سه دسته ذیل دسته‌بندی کرد:

الف) فضاهای خصوصی: بخش‌هایی هستند که فرد برای کنترل استفاده انحصاری خود محصور می‌کند (مدنی پور، ۱۳۸۷، ۸۸).

ب) فضاهای نیمه عمومی - نیمه خصوصی: فضاهایی هستند که به علت محدودیت در هدف و کاربری آن، توسط گروهی خاص از افراد مورد استفاده قرار می‌گیرند (پاکزاد، ۱۳۹۵: ۷۷) و توسط نهادهای خصوصی، ایجاد، مالکیت و مدیریت می‌شوند و برخلاف هدف اولیه دولت در ایجاد این فضاها، برای عموم در دسترس نیستند (Akkarercan, ۲۰۰۷: ۱۱۵-۱۳۷).

پ) **فضاهای عمومی:** عرصه ظهور وجه اجتماعی زندگی انسان در جامعه هستند که می‌توان آن‌ها را در تمام جوامع انسانی اولیه به‌روشنی مشاهده کرد (بصیری مزدهی و خلیجی، ۱۳۸۹: ۳۸).

به‌طورکلی می‌توان گفت فضاهای عمومی شهری، یکی از عناصر مهم ساختار فضایی شهرها هستند که نقش مهمی در کیفیت زندگی و رفاه افراد ساکن در شهرها دارند. برنامه‌ریزی، طراحی، مدیریت، نگهداری و استفاده از فضاهای عمومی، توجه پژوهشگران بسیاری را در شاخه‌های علمی گوناگون به خود جلب کرده است (محمود پور، ۱۳۹۳: ۲۸). *والسر* فضاهای عمومی را فضاهایی می‌داند که آن‌ها را با افراد بیگانه شریک می‌شویم، فضاهایی که مختص دوستان نیستند و برای فعالیت‌های سیاسی، مراسم و تشریفات، تجارت، بازی و ... مورد استفاده قرار می‌گیرند؛ فضاهایی برای زندگی کردن، صلح و رفتارها و کنش‌های غیر فردی (Walzer, ۱۹۸۶: ۴۷۰). به اعتقاد *تیبالرز*، نواحی عمومی مهم‌ترین بخش از ساختار شهرها هستند که بیشترین میزان ارتباطات انسانی در آن‌ها اتفاق می‌افتد (Nasri & Imani Kolouri, ۲۰۱۵: ۵۱۰-۵۲۰). *گودسل* فضای عمومی را پیوستار فضایی- زمانی برای گفتگوی (دیالوگ) سیاسی تعاملی و پیوسته می‌داند و قصد دارد ظرفیت فرآیندهای انسانی متقابل و پیوسته از تجربیات ارتباطی و توجه به ماهیت و آینده اجتماع و منافع عمومی را نشان دهد. به عقیده وی، فضای عمومی پرده‌ای است که روی آن نمایش زندگی جمعی آشکار می‌شود (Goodsell, ۲۰۰۳, ۳۶۱-۳۸۳). *زوکین* نیز فضاهای عمومی شهری را مکان‌های اصلی فرهنگ عمومی می‌داند و معتقد است بررسی فضاهای عمومی باعث تفهیم فرهنگ عمومی می‌شود. از دیدگاه او این فضاها باعث می‌شوند مردم شهر را تصور کرده و آن را به‌عنوان عاملی که انسان را برای ایجاد ایدئولوژی پذیرش غریبه، تحمل تفاوت‌ها و فرصت‌های ورود به زندگی اجتماعی آماده کرده و ابعاد مدنی و تجاری را تقویت می‌نماید (Zukin, ۱۹۹۶). به‌طورکلی در دوره‌های گوناگون، نظریه‌پردازان با دیدگاه‌های متفاوت، معیارهایی را برای تعریف فضاهای عمومی شهری شناسایی

کرده‌اند؛ آن‌ها ضمن باور داشتن به یکی از دیدگاه‌های غالب کالبدی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی یا فرهنگی، تأکیدی نظیر کارکرد، عملکرد، فرم، معنا، ادراک، دسترسی، مشارکت و اقدامات جمعی، وقوع رویداد، افکار عمومی، فعالیت، جذابیت، الگوهای رفتاری، ارتباطات، فرهنگ عمومی، زیبایی‌شناسی، ظرفیت انسانی، پیاده‌مداری، خلاقیت، مردم‌سالاری، سرمایه اجتماعی و... را نیز ارائه داده‌اند. اما می‌توان گفت که همواره ابعاد و مؤلفه‌های فرهنگی و اجتماعی نقش بنیادین و تأثیرگذاری در تبیین نظریات مرتبط با فضاهای عمومی شهری - به‌ویژه در تبیین و تحلیل ارتباط دوجانبه این فضاها با استفاده‌کنندگان و مباحث مرتبط با ارتقای کیفیت و موفقیت آن‌ها - داشته‌اند. از جمع‌بندی تمام دیدگاه‌هایی که مورد مطالعه قرار گرفتند، معیارهای زیر - با تأکید بر مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی - در تبیین مفاهیم فضاهای عمومی شهری استخراج گردیدند: حضور، تنوع، تعادل و عدالت، پویایی و سرزندگی، حس تعلق و هویت جمعی، تصویر ذهنی و معنا، آگاهی، آزادی، رضایت و مطلوبیت، آرامش و آسایش.

از سوی دیگر همواره فضاهای عمومی شهری با چالش‌هایی روبرو بوده‌اند که نظریه‌پردازان مختلف به آن پرداخته‌اند؛ برخی از آن‌ها با نگرشی کاملاً بدبینانه تغییرات اعمال‌شده بر این فضاها را تعبیر کرده و از مسائل و چالش‌های پیش‌آمده در عملکرد، کالبد و معنای فضاهای شهری انتقاد می‌کنند؛ برخی دیگر نسبت به شکل‌گیری فضاهای عمومی جدید خوش‌بین بوده و آن‌ها را برآورنده نیازهای گسترده و متنوع انسان مدرن شهری می‌دانند؛ گروهی دیگر ضمن اشاره به برخی فرآیندها و پروژه‌های ناموفق در این زمینه، ابعاد مثبت و فرصت‌ها را نیز در نظر گرفته و به‌عبارت‌دیگر، رویکردی جامع‌نگر دارند. در همین راستا، کرمونا معتقد است که فضاهای عمومی شهری، جامعه را و جامعه نیز فضاهای عمومی شهری را شکل می‌دهد روابط قدرت، اولویت‌ها و مخاطرات بین آن‌ها نیز از همین روال پیروی می‌کند (Carmona, ۲۰۱۰, ۱۵۸). ترانسپیک در خصوص فضاهای عمومی معاصر از اصطلاح "فضای گم‌شده" استفاده

می‌کند؛ وی دلیل ظهور چنین فضاهایی را ماشین، نوسازی شهری، خصوصی‌سازی، جداسازی عملکردی فعالیت‌ها و جنبش مدرن دانسته و معتقد است چنین فضاهایی باید دوباره طراحی شوند (Trancik, ۱۹۸۶). لفوور نیز به تکه‌تکه شدن فضای شهری اشاره کرده و معتقد است این فضاها تنزل یافته و به واسطه گسترش جاده‌ها نابود شده‌اند؛ لذا حرکت میان این تکه‌ها بیش از این که تجربه و حرکتی اجتماعی باشد، تجربه حرکت خالص است (Lefebvre, ۱۹۹۱). ورپل و ناکس معتقدند که فضای عمومی نه تنها دچار زوال نشده بلکه گسترش نیز یافته است. از دیدگاه آن‌ها نقدهای منفی به فضای عمومی از آن‌جا نشأت می‌گیرد که مفسران دیدگاهشان به فضای عمومی را در حد فضای بیرونی سنتی در مالکیت عمومی محدود می‌کنند؛ درحالی‌که آنچه مهم است، نحوه استفاده مردم از فضا است (Worpole & Knox, ۲۰۰۸). گل و گمزو نیز معتقدند در جامعه‌ای که زندگی روزانه به‌طور فزاینده‌ای در عرصه خصوصی و مراکز خرید خصوصی تحت کنترل شدید اتفاق می‌افتد، باید به شهر و فضاهای شهر به‌عنوان فضای عمومی نقش‌های جدید و قوی داده شود (Gehl & Gemzoe, ۲۰۰۰). زوکین از عواملی نظیر فرهنگ بصری از طریق زیباشناسی، کنترل فضایی از مجرای سازمان‌دهی منظم و متوالی فضا و مدیریت خصوصی باهدف ایجاد ایمنی و امنیت و ایجاد تنوع اجتماعی به‌عنوان عوامل موفقیت فضاهای عمومی جدید یاد می‌کند. وی همچنین با اشاره به منافع خصوصی در تعریف فضای عمومی، معتقد است روند خصوصی‌سازی فضای عمومی، از چالش‌های مهم در شکل‌گیری فرهنگ عمومی شهری است (Zukin, ۱۹۹۶).

در جدول شماره ۱، نقدهای مطرح‌شده در خصوص فضاهای عمومی شهری در دوره‌های گوناگون و توسط نظریه‌پردازان با دیدگاه‌های متفاوت و گاه متعارض جمع‌آوری و تبیین شده و ابعاد کلی مورد نقد و همچنین هنجارهای مورد تأکید، شناسایی شده است. در مجموع به نظر می‌رسد نظریه‌پردازان گوناگون با توجه به زمینه‌ها، مفاهیم و مقولاتی که بر مبنای آن‌ها فضاهای عمومی شهری را تبیین می‌کنند،

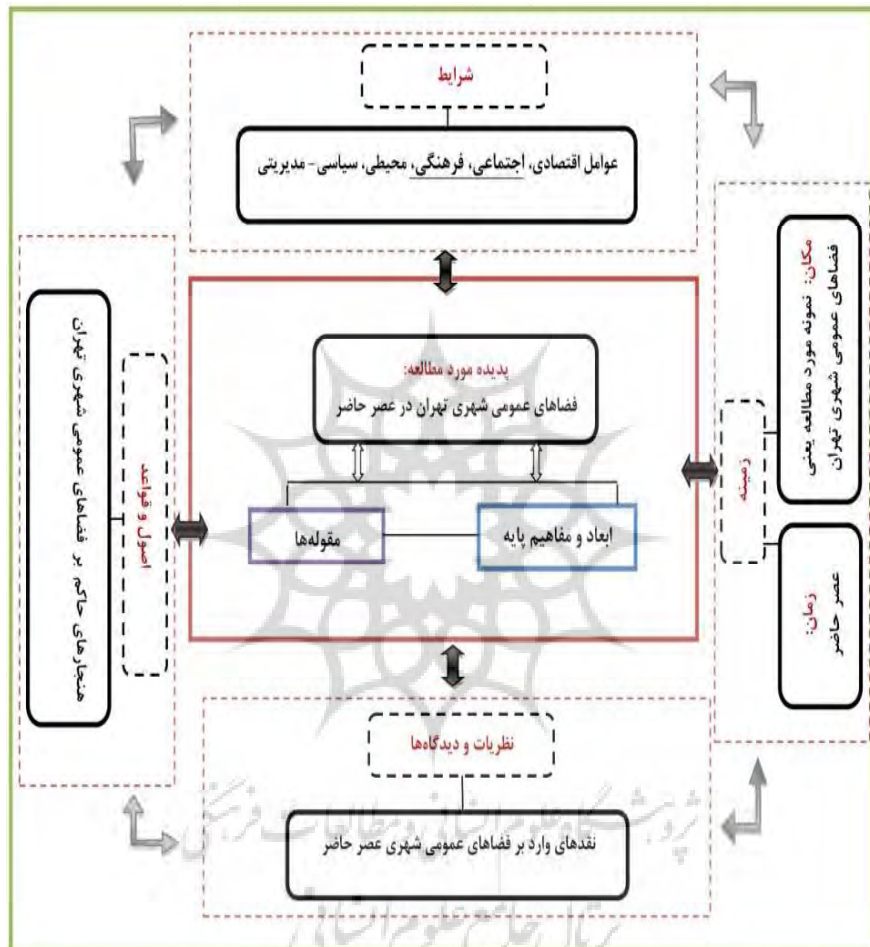
به نقد آن نیز می‌پردازند. می‌توان نقدهای مطرح‌شده در این خصوص را بر اساس موضوع کلی، به پنج دسته ذیل تقسیم‌بندی کرد: ۱. دگرگونی در کالبد و ابعاد فیزیکی فضاهای عمومی شهری؛ ۲. تغییر چگونگی و میزان ارتباط مخاطبان با فضاهای عمومی شهری؛ ۳. تغییرات و تحولات بنیادین در ماهیت فضاهای عمومی شهری؛ ۴. تغییر شیوه مدیریت فضاهای عمومی شهری و ۵. ظهور اقتصاد و بازار آزاد.

از آنجایی که در فرآیند تبیین مفهوم فضای عمومی شهری، ابعاد و مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی نقش تعیین‌کننده‌ای دارند، در نقد این فضاها نیز به هنجارهای فرهنگی و اجتماعی بسیاری نظیر مسئله رضایت و مطلوبیت، تنوع، حضور، پویایی و سرزندگی، آگاهی، آزادی، برابری، تصویر ذهنی و معنا، حس تعلق و هویت جمعی، تعادل و عدالت توجه نشان داده شده است. همچنین به منظور ارائه نقدهای اثربخش و کارگشا جهت افزایش میزان موفقیت و کارآمدی فضاهای عمومی شهری، شایسته است ضمن در نظر گرفتن نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها، تلاش شود با دیدگاهی جامع‌نگر به مسائل و چالش‌های این فضاها نگریده شود؛ بدین معنا که بدون جهت‌گیری یک‌جانبه و ضمن پذیرفتن کلیه نکات مثبت و منفی در تغییرات و تحولات دهه‌های اخیر، شیوه‌های نوینی برای همسو شدن آن‌ها با هنجارهای ایجابی و فاصله گرفتن از هنجارهای سلبی - به‌عنوان راهبردهای مدیریت و برنامه‌ریزی شهری - بازشناسی و تبیین گردند.

چارچوب مفهومی

به منظور مطالعه و تحلیل فضاهای عمومی شهری تهران امروز که می‌توان آن‌ها را به عنوان محور و پدیده اصلی در پژوهش حاضر در نظر گرفت، در ابتدا بازشناسی و بررسی ابعاد و مفاهیم اولیه تعریف‌کننده این فضاها و همچنین مقوله‌های مرتبط با آن‌ها ضروری است. از جمع‌بندی نظریات و دیدگاه‌های گوناگون می‌توان نتیجه گرفت که ابعاد و مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی نقش اساسی در شناسایی فضاهای عمومی شهری داشته و به نوعی می‌توانند تعریف‌کننده معیارها و مقوله‌های اصلی مرتبط با آن‌ها باشند؛ حضور، تنوع، تعادل و عدالت، پویایی و سرزندگی، حس تعلق و هویت جمعی، تصویر ذهنی و معنا، آگاهی، آزادی، رضایت و مطلوبیت، آرامش و آسایش و ... از جمله این مقولات هستند. در مطالعه و بررسی پدیده مورد مطالعه، لازم است که شرایط و عوامل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، محیطی و سیاسی-مدیریتی در نظر گرفته شوند که در این پژوهش تأکید و توجه بیشتر بر ابعاد اجتماعی و فرهنگی تمرکز یافته است. همچنین با توجه به مسائل و چالش‌هایی که فضاهای عمومی شهری در سراسر جهان با آن‌ها روبرو هستند، مبحث دیگری که این مطالعه با آن ارتباط دارد، نقدهای وارد بر این فضاها است؛ در این خصوص نظریه‌پردازان و منتقدان، بر دگرگونی در کالبد و ابعاد فیزیکی فضاهای عمومی شهری، تغییر چگونگی و میزان ارتباط مخاطبان با آن‌ها، تغییرات و تحولات بنیادین در ماهیت فضاها، تغییر شیوه مدیریت و ظهور اقتصاد و بازار آزاد تأکید داشته‌اند. در انتها به نظر می‌رسد محدود کردن زمینه و بستر مطالعه به لحاظ زمانی و مکانی ضروری باشد؛ بنابراین نمونه‌های مورد مطالعه از میان فضاهای عمومی شهری تهران در عصر حاضر انتخاب می‌گردند. از ارتباط میان تمامی این ابعاد، مفاهیم، مقوله‌ها، شرایط، نظریات و دیدگاه‌ها است که می‌توان به تحلیل، بازشناسی و تبیین اصول و قواعدی با عنوان هنجارهای حاکم بر فضاهای عمومی شهری تهران پرداخت. بر اساس آنچه که شرح آن رفت، در نمودار شماره ۱ چارچوب مفهومی پژوهش نمایش داده شده است:

نمودار ۱- چارچوب مفهومی

روش پژوهش

روش و رویکرد انجام پژوهش: پژوهش حاضر به لحاظ نوع، "بنیادی" محسوب می‌گردد و استراتژی به کاررفته در آن "استقرایی" است. در این پژوهش به منظور نیل به اهداف و پاسخگویی به پرسش‌های پژوهش، از روش "نظریه مبنایی" در حوزه پژوهش‌های با "رویکرد کیفی" استفاده خواهد شد. از دیدگاه کوربین و اشتراس، این روش یک روش پژوهش کیفی است که به منظور دست یافتن به چهار معیار انطباق، قابلیت فهم، عمومیت و کنترل ایجادشده (Corbin & Strauss, ۲۰۱۵). و از طریق تحلیل عبارات و مفاهیم به شناسایی مقوله‌های فرعی، اصلی و هسته دست پیدا می‌کند (اشتراس و کوربین، ۱۳۹۰: ۵۸). با توجه به این که محور این پژوهش، بازشناسی هنجارهای فضاها و عمومی شهری تهران است، به روشی نیاز دارد که بتواند بدون پیش‌داوری و استفاده از نظریات موجود، به تولید نظریه مبنایی برسد. بنابراین از روش نظریه مبنایی که با استفاده از روش‌های متعدد، امکان شناخت هم‌زمان پدیده، شرایط علی و میانجی، زمینه، راهبردهای کنش و کنش متقابل و پیامدها را فراهم می‌آورد، بهره گرفته می‌شود.

به منظور تحلیل نتایج حاصل از مطالعات، ابتدا جهت کدگذاری باز داده‌ها، متون- استخراج شده از نتایج مشاهده و مصاحبه- با دقت خوانده شده و به منظور استخراج مفاهیم اولیه، بسته به نوع مفهوم به صورت سطر به سطر، جمله به جمله و پاراگراف به پاراگراف تحلیل می‌گردند. در این بخش ضمن ثبت داده‌ها برای هر سطر و عبارت، برای هر پاراگراف که دربرگیرنده یک یا چند مفهوم بنیادین تحلیلی است، یادداشت‌های تحلیلی نیز نوشته می‌شوند. در مرحله بعد و جهت برقراری ارتباط میان دو مرحله کدگذاری باز و محوری، بر اساس کدهای استخراجی و عبارات موجود، مفاهیم، مقوله‌های فرعی و اصلی شناسایی می‌شوند. جهت دقیق‌تر کردن نظریه مبنایی و انجام مرحله کدگذاری گزینشی، لازم است با شناسایی مقولات فرعی و نوع آن‌ها، تعداد تکرار مقوله موردنظر، مقوله‌های اصلی و نوع آن‌ها، مقوله هسته و نوع آن و در

نهایت ایجاد ارتباط میان مقوله‌ها، ارتباط نظری میان مقوله‌ها تحلیل و خط اصلی داستان و نظریه مبنایی نهایی شود. در این پژوهش نیز مقوله‌های مربوطه از تحلیل عمیق و دقیق عبارات مصاحبه‌شوندگان از یک‌سو، بهره‌گیری از حساسیت نظری ایجادشده در بخش مبانی نظری و یافته‌های حاصل از مشاهده فضاها از سوی دیگر، طی چند مرحله به‌دست‌آمده و شکل‌گیری آن‌ها تدریجی، همراه با پیچیدگی و دشواری و بر اساس روند نظریه مبنایی بوده است. برای تحلیل‌های نهایی نیز تلاش شده است که با دیدی همه‌جانبه به برقراری ارتباط میان کلیه مقوله‌های استخراج‌شده با یکدیگر و همچنین با یافته‌ها و نتایج مراحل قبل پرداخته‌شده تا بدین ترتیب به مقوله هسته، مدل و نظریه مبنایی دست‌یافته شود.

گردآوری داده‌ها: اطلاعات و داده‌های پژوهش با استفاده از ابزارهای "مطالعه اسنادی"، "مصاحبه عمیق و آزاد (ساخت نیافته)" و "گام" مصاحبه نیمه‌ساخت‌یافته" و همچنین "مشاهده مشارکتی" در فضاهای عمومی شهری تهران به‌دست‌آمده است. به‌منظور بازشناسی هنجارهای اجتماعی و فرهنگی فضاهای عمومی شهری تهران در عصر حاضر، جامعه مورد مطالعه در این پژوهش کلیه فضاهایی هستند که امروزه در کلان‌شهر تهران به‌عنوان فضای عمومی مورد استفاده قرار می‌گیرند. در بخشی از پژوهش که نیاز به بهره‌گیری از دیدگاه‌های افراد مختلف خواهد بود، جامعه مورد مطالعه در این پژوهش، مخاطبان این فضاها است که در هر مرحله از کدگذاری بنا به نیاز از آن‌ها مصاحبه عمیق انجام می‌شود. در بخش نخستین پژوهش که به‌مرور ادبیات، پیشینه پژوهش و شناخت فضاهای عمومی شهری - با تأکید بر تهران در عصر حاضر- اختصاص دارد، داده‌های مورد نیاز از مطالعه اسنادی به‌دست‌آمده و از آن‌جهت تبیین چارچوب مفهومی پژوهش و همچنین به‌عنوان ایجادکننده "حساسیت نظری" در شکل‌گیری نظریه مبنایی استفاده شده است.

به‌طورکلی محورهای مورد مطالعه در این بخش عبارت‌اند از: الف) توصیف فضاهای عمومی شهری بر اساس نوع، ویژگی‌ها، ابعاد، معیارها و مزایای آن؛ ب) نقد

فضاهای عمومی شهری و بررسی تأثیرات عوامل تاریخی، سیاسی-مدیریتی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بر آنها؛ پ) ارتباط فضاهای عمومی شهری با انسان، اجتماع و جامعه. نمونه‌های لازم جهت مشاهده مشارکتی از میان فضاهای عمومی شهری تهران که مخاطبان بیشتری دارند، به‌طور تصادفی انتخاب گردیده‌اند؛ بدین گونه که بر اساس اطلاعات پژوهشگر، شناخت و مطالعات میدانی و همچنین بهره‌گیری از اسناد موجود، پس از تهیه لیستی کلی از این فضاها، از هر نوع فضای عمومی شهری تهران، ۲ تا ۶ فضای شاخص جهت ادامه مطالعه و ورود به مرحله مشاهده و مصاحبه در نظر گرفته شده است.^۱ در هنگام انجام مشاهده مشارکتی، محل قرارگیری، عملکرد اصلی، نوع و میزان مبادله (ارتباط و تعامل)، نوع مالکیت و چگونگی دسترسی، چگونگی استفاده مخاطبان از فضا، نوع ارتباط میان مخاطب و فضا و همچنین مخاطبان با یکدیگر مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. لازم به ذکر است مشاهده فضاها با توجه به مراحل کدگذاری در نظریه مبنایی در هر گام با توجه به تحلیل اطلاعات مرحله قبل، دقیق‌تر و هدفمندتر می‌شود؛ بدین معنا که با توجه به یافته‌های حاصل از هر مرحله از کدگذاری، در مرحله‌های بعد بنا به نیاز پژوهشگر، مکان‌هایی با ویژگی‌های خاص‌تر در نظر گرفته شده‌اند.

نمونه‌های موردنظر از میان مردم جهت مصاحبه نیز بر اساس محل سکونت (مناطق توسعه‌یافته، در حال توسعه و کمتر توسعه‌یافته)^۲ و به‌طور تصادفی انتخاب

۱- فضاهای مورد نظر عبارت‌اند از: بازار بزرگ تهران، بازار تجریش، میدان ولیعصر، میدان و برج آزادی، میدان ونک، میدان هفت‌حوض، خیابان پیاده راه سی تیر، خیابان ولیعصر، خیابان انقلاب، پارک شهر، بوستان آب‌و‌آتش، بوستان ملت، بوستان هنرمندان، پارک ارم، بوستان قائم، بوستان آزادگان، دربند، باغ و عمارت نگارستان، محوطه تئاتر شهر، پل طبیعت، برج میلاد، امامزاده صالح، شاه عبدالعظیم، مجموعه عباس‌آباد، مجموعه دریاچه چیتگر، بام‌لند، باغ-موزه هنر ایرانی، مجموعه توچال، موزه سینما، مجتمع کوروش، مجتمع ارگ، تیراژه، پردیس کیان، هایپر استار، شهر کتاب مرکزی، کافه کتاب ثالث، کافه تهرون، کافه-گالری ایرانشهر، کافه بارولا، کافه نادری.

۲- جهت فراهم آوردن امکان مقایسه و تحلیل دیدگاه‌ها و گرایش‌های ساکنان مناطق مختلف تهران در انتخاب و استفاده از فضاهای عمومی، مناطق شهری تهران از جهت میزان توسعه‌یافتگی به سه طبقه توسعه‌یافته (مناطق ۱، ۲، ۳، ۴، ۵ و ۶)

گردیده‌اند؛ بدین ترتیب می‌توان گرایش‌های مناطق مختلف تهران در انتخاب و استفاده از فضاهای عمومی شهری را تحلیل نمود. کلیه مصاحبه‌ها در پاییز ۱۳۹۶ انجام شده و جهت برگزیدن مکان‌های موردنظر، از هر یک از مناطق سه‌گانه (بر مبنای میزان توسعه‌یافتگی)، یک منطقه شاخص انتخاب و مصاحبه‌ها در دو فضای عمومی شهری شناخته‌شده در آن منطقه، صورت پذیرفته است.^۱ در این پژوهش در هر سطح از توسعه، با ۷ نفر (در مجموع ۲۱ نفر) تا رسیدن به مرحله اشباع نظری مصاحبه عمیق و باز انجام گردید؛ البته لازم به ذکر است که ضمن تلاش برای در نظر گرفتن مصاحبه‌شوندگان از گروه‌های نسبتاً متنوع سنی، جنسی، تحصیلات، درآمد و ...، با توجه به این که دیدگاه‌ها، تمایلات و نیازهای کودکان و سالمندان بسیار متفاوت بوده و نیازمند پژوهش جداگانه می‌باشد، مصاحبه‌شوندگان از میان گروه‌های سنی جوان و میانسال (بازه‌های سنی ۲۰ تا ۶۵ سال) -با تلاش برای انتخاب مصاحبه‌شوندگان از هر دو جنس زن و مرد- انتخاب شده‌اند. در جدول شماره ۲ اطلاعات و مشخصات فردی مصاحبه‌شوندگان نمایش داده شده است:

جدول ۲- مشخصات فردی مصاحبه‌شوندگان

جنسیت (تعداد)		سن (تعداد)		وضعیت تأهل (تعداد)	
زن	مرد	جوان	میان‌سال	مجرد	متأهل
۱۱	۱۰	۱۵	۶	۹ (۶ زن و ۳ مرد)	۱۲ (۵ زن و ۷ مرد)

۷ شهرداری)، درحال توسعه (مناطق ۴، ۵، ۸، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۲۰، ۲۱ و ۲۲ شهرداری) و کمتر توسعه‌یافته (مناطق ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۱۶، ۹ و ۱۵ شهرداری) تقسیم می‌شوند؛ بدین ترتیب که از نتایج چند پژوهش انجام‌شده بر مناطق شهرداری تهران، با هدف امتیازدهی به میزان توسعه مناطق مختلف شهر بر مبنای شاخص‌های استخراجی، بهره گرفته شده است.

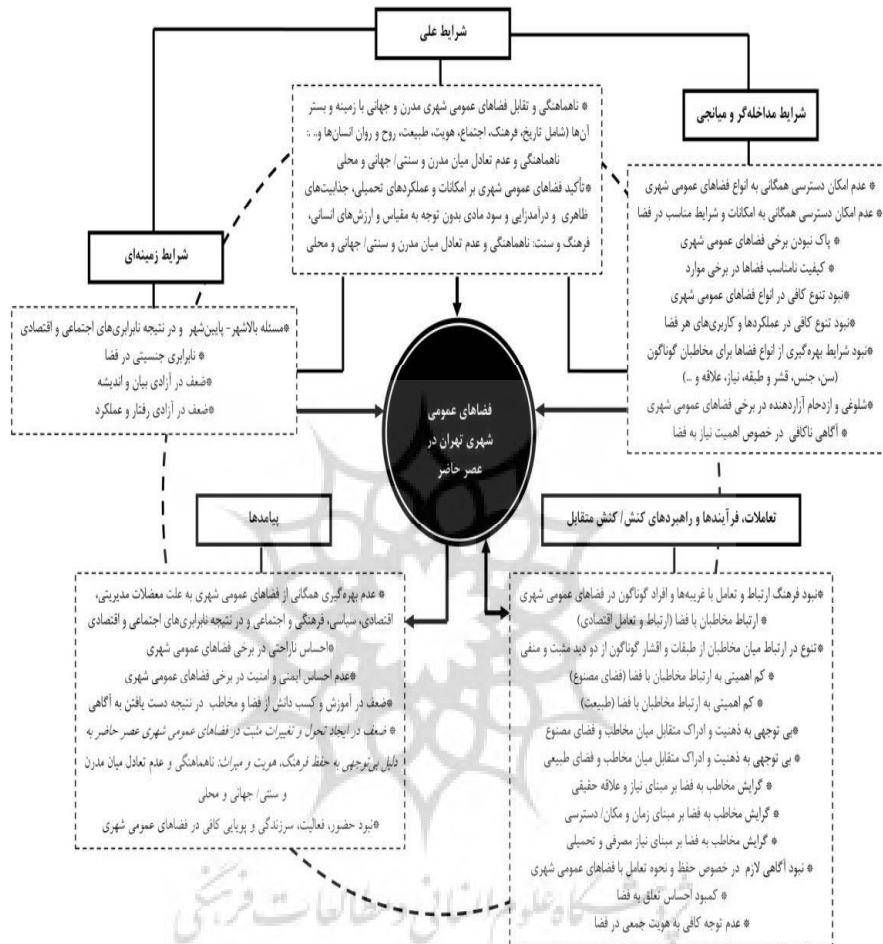
۱- فضاهای انتخاب‌شده جهت مصاحبه در هر یک از مناطق سه‌گانه عبارت‌اند از: الف) طبقه توسعه‌یافته: بازار تجریش و مجموعه ارگ تجریش (منطقه ۱)؛ ب) طبقه درحال توسعه: میدان بهارستان و خیابان سی تیر (منطقه ۱۲)؛ پ) طبقه کمتر توسعه‌یافته: پارک قائم و خیابان یافت‌آباد (منطقه ۱۸)

با توجه به این که نوع مصاحبه‌ها عموماً عمیق (ساخت نیافته) و گاه نیمه‌ساخت یافته بوده است، سؤالات به‌طور دقیق طرح نگردیده؛ بلکه بر مبنای محورهای مطالعه و ابعاد و معیارهای فضاهای عمومی شهری تهران، در حین انجام مصاحبه و با توجه به شرایط پرسیده شده‌اند. در ادامه محورهای مورد مطالعه در مصاحبه که بر مبنای مسئله، موضوع و اهداف پژوهش طرح شده‌اند، شرح داده می‌شود: الف) گرایش‌های مردم مناطق مختلف تهران (به تفکیک توسعه یافته، در حال توسعه و کمتر توسعه یافته) در استفاده از انواع فضاهای عمومی شهری (میزان استفاده مخاطبان با توجه به رضایت یا عدم رضایت از فضای مورد نظر)؛ ب) ماهیت، کیفیت، ویژگی‌ها و چالش‌های فضاهای عمومی شهری در ایران با تأکید بر شهر تهران در عصر حاضر؛ پ) نقد فضاهای عمومی شهری تهران در زمان‌ها و ابعاد گوناگون با تأکید بر عصر حاضر؛ ت) بررسی هنجارهای حاکم و لازم در فضاهای عمومی شهری تهران در عصر حاضر.

یافته‌های پژوهش

تحلیل مقوله‌های مرتبط با فضاهای عمومی شهری تهران: با استخراج و تحلیل مقوله‌های مورد نظر، می‌توان دریافت مخاطبان این فضاها چه دریافتی از ماهیت، کیفیات، انواع و گونه‌ها، بایدونبایدها، ویژگی‌ها، تغییرات و تحولات و مسائل و چالش‌های آنها داشته و توقع و انتظارات آنها در ارتباط با فضاهای عمومی شهری تهران چیست. مقوله‌های استخراج شده عبارت‌اند از: ۱. برابری ۲. آرامش و آسایش ۳. تنوع ۴. ارتباط و تعامل ۵. تصویر ذهنی و معنا ۶. گرایش ۷. آگاهی ۸. حس تعلق و هویت جمعی ۹. هماهنگی ۱۰. آزادی ۱۱. حضور، پویایی و سرزندگی. به نظر می‌رسد برای این که تمامی مفاهیم و مقولات استخراج شده با پوشش یک مقوله کلی قرار داده شود، می‌توان مقوله هسته را تحت عنوان "تعادل و عدالت در فضاهای عمومی شهری" نام‌گذاری کرد. زمانی که در فضاهای عمومی شهری تهران در تمامی زمینه‌ها و ابعاد

کالبدی، اجتماعی- فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و ... تعادل، هماهنگی و عدالت برقرار باشد، می‌توان گفت که فضا در راستای سایر مقولات نیز موفق عمل کرده است. به بیان دیگر، هدف از در نظر گرفتن مقوله تعادل و عدالت به عنوان مقوله هسته- این است که این مفهوم از طریق برقراری ارتباط با سایر مقوله‌های استخراج‌شده، خواهد توانست پاسخگوی کلیه معیارهای یک فضای عمومی شهری موفق و باکیفیت باشد؛ به طوری که بتواند میان فضا و محیط پیرامونش، گروه‌های مختلف استفاده‌کننده، فعالیت‌ها و عملکردها، ارتباط بخش‌های مختلف فضا با یکدیگر و تعامل فضا با مخاطبان خود، فرد و جامعه، قوانین و قواعد موجود، حقوق اخلاقی و هنجاری و ... تعادل ایجاد کرده و از طریق امکان حضور آزاد و همگانی و دسترسی فیزیکی و بصری برابر به امکانات و نیازهای متنوع در ساعات مختلف، عدالت را برقرار کند. این فضاها باید بتوانند با پاسخگویی به گرایش‌های متنوع مردم مناطق مختلف تهران و ایجاد هماهنگی میان فضاهای مدرن و جهانی از یک‌سو و سنتی و محلی از سوی دیگر، کاربران را بامعنا، حس تعلق و هویت جمعی پیوند داده و محیطی سرشار از پویایی، آگاهی، سرزندگی، آرامش و آسایش را برای مخاطبان خود فراهم و تا حد امکان رضایت آن‌ها را جلب کنند. در نمودار شماره ۲ نوع مقوله‌ها (شرایطی، تعاملی، پیامدی) تحت عناوین شرایط علی، میانجی و زمینه‌ای، راهبردهای کنش و کنش متقابل و پیامدها و چگونگی ارتباط آن‌ها با پدیده اصلی مورد پژوهش یعنی فضاهای عمومی شهری تهران در عصر حاضر نمایش داده شده است:

نمودار ۲- مقوله‌های اصلی و فرعی در ارتباط با فضاهای عمومی شهری تهران در عصر حاضر

در نتایجی که به دست آمده است، به نظر می‌رسد به‌طور کلی تفاوتی میان مقولاتی که ساکنان مناطق توسعه‌یافته و در حال توسعه بدان اشاره کرده‌اند وجود ندارد؛ اما میان

ساکنان مناطق کمتر توسعه‌یافته با دو گروه دیگر تفاوت‌های قابل توجهی در دیدگاه‌ها و مقولات استخراجی وجود دارد. مهم‌ترین این تفاوت‌ها را می‌توان در تأکید و توجه بیشتر ساکنان مناطق توسعه‌یافته و در حال توسعه به ابعاد رضایتمندانه و ارتباطی - که با مقولات سطوح بالاتر فضاهای عمومی به لحاظ کیفی ارتباط دارند - دانست؛ در حالی که ساکنان مناطق کمتر توسعه‌یافته بیشتر به حوزه مقوله‌های مسئله محور اشاره دارند که در حقیقت به نیازهای اولیه، بنیادین و ضروری انسان بر فضاهای عمومی شهری پرداخته و با مسائل و مشکلات اجتماعی، مدیریتی، فرهنگی، اقتصادی و ... دست‌به‌گریبان است. به‌طور مثال مقوله‌هایی نظیر تنوع ارتباطی مثبت میان مخاطبان، ارتباط و تعامل فعال با غریبه، ارتباط مخاطب با فضای مصنوع و تصویر ذهنی ایجادشده، ارتباط اقتصادی مخاطب با فضا، گرایش به نیازهای مصرفی و تحمیلی، آگاهی بخشی در خصوص حفظ و نحوه تعامل با فضا و همچنین آموزش و کسب دانش، حس تعلق و هویت جمعی، هماهنگی میان پارادایم‌های جهانی و محلی و مدرن و سنتی، آزادی بیان و اندیشه و حضور، پویایی و سرزندگی مورد توجه ساکنان مناطق کمتر توسعه‌یافته نبوده؛ در حالی که مصاحبه‌شوندگان مناطق توسعه‌یافته و در حال توسعه بر آن‌ها تأکید زیادی داشته و یا دست کم بدان اشاره نموده‌اند.

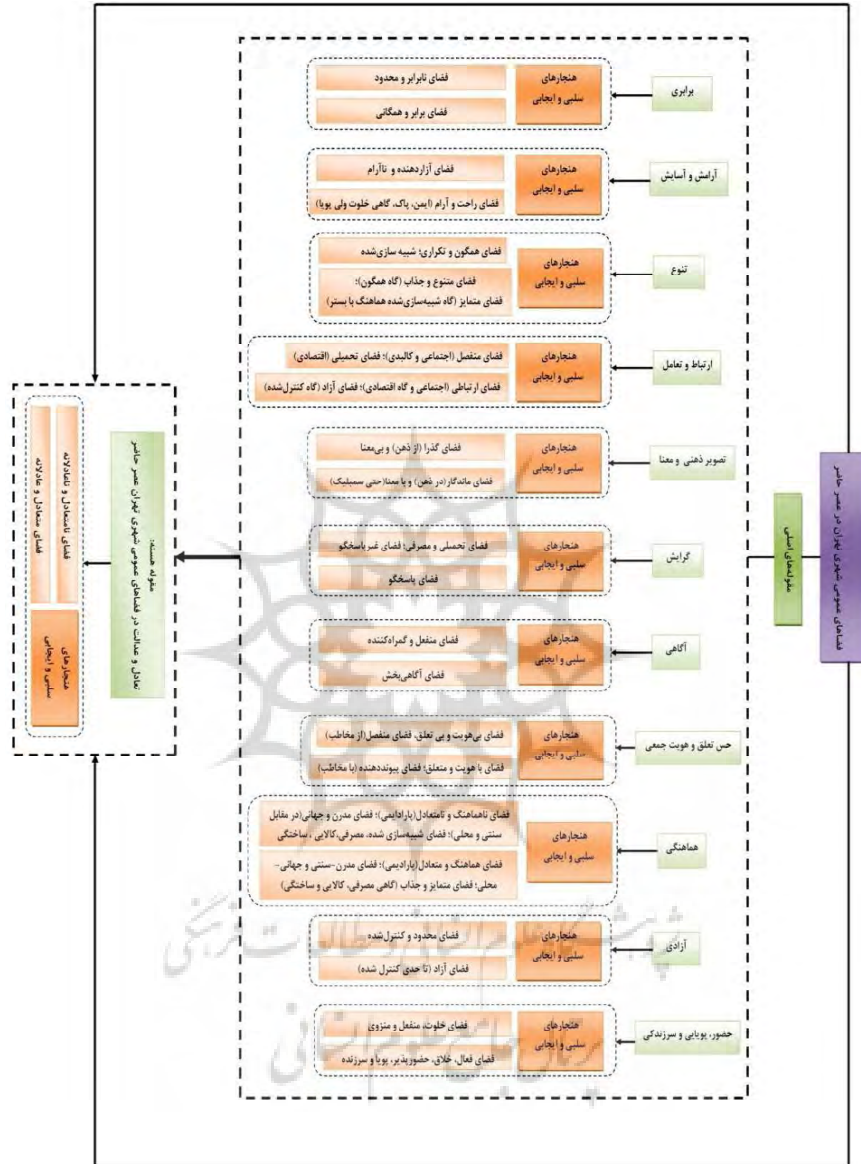
بازشناسی و تحلیل هنجارهای فضاهای عمومی شهری تهران در عصر حاضر:

در این بخش با بهره‌گیری از نتایج مصاحبه‌ها و مشاهده‌های انجام‌شده و در نظر گرفتن گرایش‌ها، نیازها، تمایلات و خواسته‌های مخاطبان از یک سو و مسائل، مشکلات و چالش‌های موجود در ابعاد گوناگون از سوی دیگر، متناظر با هر یک از مقولات اصلی، هنجارهای اجتماعی و فرهنگی - سلبی و ایجابی - برای فضاهای عمومی شهری تهران در نظر گرفته می‌شود:

۱- برابری: فضای نابرابر و محدود در مقابل فضای برابر و همگانی

- ۲- آرامش و آسایش: فضای آزاردهنده و ناآرام در مقابل فضای راحت و آرام (پاک، گاهی خلوت ولی پویا، ایمن)
- ۳- تنوع: فضای همگون و تکراری؛ فضای شبیه‌سازی‌شده در مقابل فضای متنوع و جذاب (گاه همگون به لحاظ اجتماعی- فرهنگی)؛ فضای متمایز (گاه شبیه‌سازی‌شده هماهنگ با بستر)
- ۴- ارتباط و تعامل: فضای منفصل (در خصوص بخش اجتماعی و کالبدی)؛ فضای تحمیلی (در خصوص بخش اقتصادی) در مقابل فضای ارتباطی (اجتماعی و گاه اقتصادی)؛ فضای آزاد (گاه کنترل‌شده)
- ۵- تصویر ذهنی و معنا: فضای گذرا (از ذهن)؛ فضای بی‌معنا در مقابل فضای ماندگار (در ذهن)؛ فضای بامعنا (حتی سمبلیک)
- ۶- گرایش: فضای تحمیلی و مصرفی؛ فضای غیر پاسخگو نسبت به انواع نیازها و علائق مخاطب در مقابل فضای پاسخگو
- ۷- آگاهی: فضای منفعل و گمراه‌کننده در مقابل فضای آگاهی‌بخش
- ۸- حس تعلق و هویت جمعی: فضای بی‌هویت و بی‌تعلق؛ فضای منفصل (از مخاطب) در مقابل فضای با هویت و متعلق؛ فضای پیونددهنده (با مخاطب)
- ۹- هماهنگی: فضای ناهماهنگ و نامتعادل؛ فضای مدرن و جهانی (در مقابل فضای سنتی و محلی)؛ فضای شبیه‌سازی‌شده، مصرفی، کالایی و ساختگی در مقابل فضای هماهنگ و متعادل؛ فضای مدرن-سنتی و جهانی-محلی؛ فضای متمایز و جذاب (گاهی شبیه‌سازی‌شده، مصرفی، کالایی و ساختگی)
- ۱۰- آزادی: فضای محدود و کنترل‌شده در مقابل فضای آزاد (تا حدی کنترل‌شده)
- ۱۱- حضور، پویایی و سرزندگی: فضای خلوت، منفعل و منزوی در مقابل فضای فعال، خلاق، حضور پذیر، پویا و سرزنده

همان‌گونه که ملاحظه می‌شود در مطالعه‌ای که در مناطق شهر تهران در ارتباط با فضاهای عمومی شهری و بر مبنای دیدگاه‌های مردم صورت گرفت، بخش عمده و قابل‌توجه هنجارهای استخراج‌شده در حوزه مؤلفه‌های فرهنگی و اجتماعی قرار می‌گیرند؛ این نتیجه‌گیری با توجه به نقش بنیادین و تأثیرگذار فرهنگ عمومی جامعه بر فضاهای عمومی شهری و ارتباط دوجانبه آن‌ها با یکدیگر، دور از ذهن نبوده و نشانگر لزوم توجه به ابعاد فرهنگی و اجتماعی در بازشناسی و تحلیل هنجارهای مرتبط با این فضاها است. همچنین با مطالعه و تحلیل مقولات و هنجارهای تبیین شده بر پایه آن‌ها، می‌توان نتیجه گرفت که هر یک از این مفاهیم و مؤلفه‌ها ارتباط نزدیک و تنگاتنگی با یکدیگر داشته و دست یافتن به هر یک از آن‌ها در فضاهای عمومی شهری تهران بدون در نظر گرفتن سایر مقولات و بدون ایجاد سازمانی منسجم از هنجارها، ثمربخش نخواهد بود. بنابراین به‌منظور ارتقای کیفیت فضاهای عمومی شهری تهران و افزایش میزان موفقیت آن‌ها در برقراری ارتباط و تعامل اجتماعی و فرهنگی با کاربران، در نظرگرفتن مجموعه این هنجارها در ارتباط با یکدیگر و همچنین با مقوله هسته، ضروری و غیرقابل اجتناب است. در ادامه و به‌عنوان دستاورد اصلی پژوهش، هنجارهای اجتماعی- فرهنگی با دو دیدگاه ایجابی (بایدها) و سلبی (نبایدها) بازشناسی و در نمودار شماره ۳ ارائه داده شده‌اند.

نمودار ۳- هنجارهای اجتماعی و فرهنگی - سلبی و ایجابی - در ارتباط با فضاهای عمومی شهری تهران در عصر حاضر

بحث و نتیجه‌گیری

فضاهای عمومی شهری از طریق برآورده کردن نیازهای گسترده فرهنگی و اجتماعی کاربران خود، به‌عنوان بسترهای بازتاب‌دهنده فرهنگ عمومی در جوامع شهری شناخته می‌شوند. همان‌گونه که مطرح شد، نظریه‌پردازان گوناگون نیز در خصوص این فضاها، دیدگاه‌هایی را مطرح نموده و با در نظر گرفتن ابعاد و معیارهای گوناگون فضاهای عمومی شهری، نقدهایی را ابراز داشته‌اند که گاه خوش‌بینانه، گاه بدبینانه و بعضاً جامع‌نگر بوده و در راستای کالبد و ابعاد فیزیکی، چگونگی و میزان ارتباط مخاطبان، تغییرات بنیادین در ماهیت فضاهای عمومی شهری، تغییر شیوه‌های مدیریت و ظهور اقتصاد و بازار آزاد در فضاهای عمومی شهری تبیین گردیده‌اند. به نظر می‌رسد با توجه به نقش پررنگ ابعاد و مؤلفه‌های فرهنگی و اجتماعی در شکل‌گیری فضاهای عمومی شهری و ارتباط و تعامل آن‌ها با مخاطبان خود، در دوره‌های گوناگون توجه خاصی به ابعاد و معیارهای فرهنگی و اجتماعی این فضاها در مفاهیم و همچنین نقدهای مطرح‌شده، وجود داشته است.

با بهره‌گیری از نتایج مشاهده مشارکتی در فضاهای عمومی شهری تهران امروز و همچنین دیدگاه‌های کاربران این فضاها که بر مبنای روش نظریه مبنایی حاصل شد، نتایج استخراج‌شده را می‌توان در یازده مقوله صورت‌بندی کرد: ۱. برابری ۲. آرامش و آسایش ۳. تنوع ۴. ارتباط و تعامل ۵. تصویر ذهنی و معنا ۶. گرایش ۷. آگاهی ۸. حس تعلق و هویت جمعی ۹. هماهنگی ۱۰. آزادی ۱۱. حضور، پویایی و سرزندگی. این مقوله‌ها می‌توانند در قالب شرایط علی، مداخله‌گر و میانجی و شرایط زمینه‌ای و همچنین فرآیندها و راهبردهای کنش و کنش متقابل و پیامدها در فضاهای عمومی شهری تهران تبیین و تحلیل شوند. همان‌گونه که پیش‌تر نیز بیان شد، نتایج به‌دست‌آمده حاکی از نقش تأثیرگذار و بنیادین ابعاد و مؤلفه‌های اجتماعی- فرهنگی و فرهنگ عمومی جامعه در شکل‌گیری مقوله‌های مرتبط با فضاهای عمومی شهری تهران است.

در پژوهش حاضر همچنین تفاوت دیدگاه‌های مناطق مختلف شهر تهران بر اساس میزان توجه به مقوله‌های گوناگون تحلیل گردید؛ به‌طورکلی ساکنان مناطق توسعه‌یافته‌تر، توجه بیشتری به ابعاد مرتبط با ارتقای کیفیت فضا و مؤلفه‌های رضایتمندانه داشته و از سوی دیگر ساکنان مناطق کمتر توسعه‌یافته، بیشتر به نیازهای ضروری و ابعاد مسئله محور اشاره کردند.

در بخش نهایی و متناظر با هر یک از مقوله‌های موردنظر، هنجارهای اجتماعی-فرهنگی در فضاهای عمومی شهری تهران بازشناسی، تحلیل و تبیین گردیده و در نمودار شماره ۲ به‌طور کامل نمایش داده شده‌اند. این هنجارها می‌توانند در مدیریت، برنامه‌ریزی و طراحی شهری در ابعاد و مقیاس‌های گوناگون به‌عنوان نوعی چشم‌انداز به کار گرفته شده و در ارتقای کیفیت مقوله‌های مرتبط با فضاهای عمومی شهری، به‌ویژه در برقراری ارتباط و تعامل حقیقی با شهروندان و شکل‌گیری زندگی اجتماعی شهری اثرگذار باشند. در مجموع می‌توان اذعان داشت که مهم‌ترین مسئله‌ای که امروزه در فضاهای عمومی شهری مورد توجه است، "تعادل و عدالت"^۱ در ابعاد و مقوله‌های گوناگون است؛ بدین معنا که فضای عمومی شهری موفق- مبتنی بر استانداردهای نوین شهرسازی- در شهر تهران، فضایی است که در زمینه تمام ابعاد و مقوله‌های ذکر شده، "متعادل و عادلانه" نمایان شود؛ فضایی که بتوان آن را برابر، آرام، متنوع، آگاهی‌بخش، آزاد و هماهنگ دانست که توانسته است با ایجاد حس تعلق، هویت جمعی، تصویر ذهنی و معنا، با مخاطبان خود ارتباط و تعاملی عمیق و پایدار برقرار کرده، بخش عمده نیازها و علایق حقیقی آن‌ها را پاسخگو باشد و در نهایت فضایی سرشار از حضور، فعالیت، خلاقیت، نوآوری، پویایی و سرزندگی را به ارمغان آورد.

۱- تعادل و عدالت: فضای نامتعادل و ناعادلانه در مقابل فضای متعادل و عادلانه

منابع

- ادهم، زهرا؛ امین‌زاده، بهناز. (۱۳۸۹)، اصول طراحی فضاهای باز شهری در عصر جهانی‌شدن، مطالعه موردی: مرکز تاریخی تهران، *نامه معماری و شهرسازی*، شماره ۵.
- اشتراک، آنسلم؛ کوربین، جولیت. (۱۳۹۰)، *اصول روش تحقیق کیفی: نظریه مبنایی - رویه‌ها و شیوه‌ها*، ترجمه: بیوک محمدی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- اشرفی، یوسف؛ پوراحمد، احمد. (۱۳۹۴)، *مدرنیته و تحولات فضای عمومی شهری*، تهران: پژوهشکده فرهنگ، هنر و معماری، جهاد دانشگاهی، چاپ اول.
- بصیری مزدهی، رضا؛ خلیجی، کیوان. (۱۳۸۹)، فضای عمومی، ماهیتی پیچیده و چند مفهومی، پیشنهادی چندوجهی برای گونه‌بندی فضاهای عمومی، *منظر*، شماره ۷.
- پاکزاد، جهان‌شاه. (۱۳۹۰)، *تاریخ شهر و شهرنشینی در ایران. (از آغاز تا سلسله قاجار)*، تهران: آرمانشهر.
- پاکزاد، جهان‌شاه. (۱۳۹۵)، *مبانی نظری و فرآیند طراحی شهری*، تهران: انتشارات شهیدی، چاپ هشتم.
- تنکابنی، بهاران؛ شهابیان، پویان؛ مدیری، اتوسا. (۱۳۹۶)، بازشناسی و تحلیل تغییرات و تحولات اجتماعی - فرهنگی فضاهای عمومی شهری تهران امروز، *جامعه پژوهی فرهنگی*، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال هشتم، شماره ۴.
- راستین، ساجد و دیگران. (۱۳۹۱)، رابطه همبستگی بین کیفیت‌های محیطی و تداوم حیات شهری در عرصه‌های عمومی (نمونه موردی: جلفای اصفهان)، *باغ نظر*، شماره ۲۱.
- شفتو، هنری. (۱۳۹۰)، *فضاهای شهری دوستانه، خلق مکان‌های عمومی تأثیرگذار*، ترجمه: سیامک پناهی و آرمان کیانیان، تهران: نشر ادیبان.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۹۳)، *جامعه‌شناسی*، چاپ نهم، ترجمه: حسن چاوشیان، تهران: نشر نی.
- محمودپور، نسرین. (۱۳۹۳)، *درآمدی بر برنامه‌ریزی فضاهای عمومی شهری با نگاهی به بوستان‌های شهر تهران*، تهران: آذرخش، چاپ اول.
- مدنی‌پور، علی. (۱۳۸۷)، *فضاهای عمومی و خصوصی شهر*، ترجمه: فرشاد نوربان، تهران، شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری، چاپ اول.

- Akkarercan, Z. Muge. (2007). “*Public Spaces of Post Industrial Cities and their Changing Roles*(1)”, Metu Jfa, No.24:1, PP:115-137
- Banerjee, Tridib. (2001). “The Future of Public Space: Beyond Invented Streets and Reinvented Places”, *Journal of the American Planning Association*, No.67:1, PP: 9-24
- Boyer, M. Christine. (1996). *The City of Collective Memory: Its Historical Imagery and Architectural Entertainments*, Cambridge: MIT press
- Boyer, M. Christine. (1988). “*The return of aesthetics to city planning*”, Society, Volume 25, Issue 4, pp 49–56
- Carmona, Matthew. (2010). “Contemporary Public Spaces: Critique and Classification”, *Journal of urban design*, No. 15, PP:123-173
- Corbin, Juliet M., Strauss, Anselm L. (2015). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*, fourth edition, Sage
- Crang, Mike. (1998). *Cultural Geography*, London: Routledge
- Davis, Mike. (1990). *City of Quartz: Excavating the future in Los Angeles*, London & New York, Verso
- Ellin, Nan. (1999). *Post Modern Urbanism*,. (first published 1996) USA: Princeton Architectural Press
- Gehl, Jan. (2010). *Cities for people*, Copenhagen: Island press
- Gehl, Jan, Gemzoe Lars. (2000). *New City Spaces*, Copenhagen: The Danish Architectural Press
- Gencel & Velibeyoglu. (2006). “Reconsidering the Planning and Design of Urban Public Spaces in the Information Age: Opportunities & Challenges”, *Public Spaces in the Information Age*, 42nd ISO CaRP Congress
- Goodsell, Charles T. (2003). “The Concept of Public Space and Its Democratic Manifestations”, *The American Review of Public Administration*, Vol.33, PP. 361-383

- Habermas, Jurgen. (1991). *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of Bourgeois society*, Massachusetts: Cambridge, MIT press
- Hajer, Maarten. A., Reijndrop, Arnold. (2001). *In Search of New Public Domain: Analysis and Strategy*, Rotterdam: Nai publisher
- Jacobs, Jane. (1961). *The Death and Life of Great American Cities*, Newyork: Vintage Books
- Kohn, Margaret. (2004). *Brave New Neighbourhoods: The Privatization of Public Space*, New York & London: Routledge
- Lefebvre, Henri. (1991). *The production of space*, Translated by Donald Nicholson-Smith, Oxford: Blackwell
- Loukaitou-Sideris, Anastasia, Banerjee, Tridib. (1998). *Urban Design Downtown: Poetics and Politics of Form*, California: University of California Press
- Low, Setha M., Smith, Neil. (۲۰۰۶). *The Politics of Public Space*, New York & London: Routledge
- Madanipour, Ali. (2003). *Cars, Goran, Allen, Judith, Social Exclusion in European Cities: Processes, experiences and responses*, London and New York: Routledge
- Mattson, Kevin, Mattson, Kevin. (1999). "Reclaiming and Remaking Public Space: Toward an Architecture for American Democracy", *National Civic Review*, Volume 88, Issue 2, pp.133-144
- Minton, Anna. (2006). *What Kind of World are We Building? The Privatisation of Public Space*, London: RICS
- Mitchell, Don. (1995). *The End of Public Space? People's Park, Definitions of the Public, and Democracy*, Annals of the Association of American Geographers, Vol. 85, No. 1, pp. 108-133
- Nasri, Seyed Reza, Imani Kolouri, Sara. (2015). "Evaluation of effective factors on vitality of public spaces of new cities with emphasis on identity concept", *Science Journal. (CSJ)*, Vol. 36, No: 6, pp: 510-520

- Sennett, Richard. (1977). *The fall of Public man*, New York: Knopf
- Sircus, Jan. (2006). *Invented Places, Urban design reader*, PP. 126-129
- Sorkin, Michael. (1992). *Variations on a Theme Park: The New American City and the End of Public Space*, New York: Hill and Wang
- Spocier, Manfred Aldrin. (2005). *The 'Silent' Privatisation of Urban Public Space in Cape Town*, 1975 – 2004, mini-thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of MA, University of the Western Cape
- Trancik, Roger. (1986). *Finding Lost Space: Theories of Urban Design*, Van Nostrand: New York
- Walzer, Michael. (1986). "Public Space: Pleasure and Costs of Urbanity", *Dissent*, 33: 470- 476
- Worpole, Ken, Knox, Katherine. (2008). *The social value of public spaces*, York: Joseph Rowntree Foundation
- Zukin, Sharon. (1996). *The cultures of cities*, U.S.A: Wiley-Blackwell.